

گونه‌های در معرض خطر انقراض

جایگاه حفاظتی *Tricholepis khuzestanica* Parishani گونه انحصاری ایران

مهری دیناروند^{۱*}، محمدرضا پریشانی^۲، زیبا جمزاد^۳ و عادل جلیلی^۳

چکیده

منطقه حفاظت‌شده شیمبار واقع در زاگرس جنوبی به دلیل وجود عوامل زنده و غیرزنده تنوع زیستگاهی بسیاری دارد. تغییرات ارتفاعی، جهت و درصد شیب‌های مختلف و خردزیستگاه‌های موجود در شکاف صخره‌ها موجب تنوع گونه‌ای چشمگیری در منطقه شده است. گونه انحصاری *Tricholepis khuzestanica* Parishani از تیره مرکبان (Asteraceae) برای اولین بار از این منطقه به دنیا معرفی شد. این گونه فقط یک رویشگاه در استان دارد و لازم است مورد حفاظت و توجه ویژه قرار گیرد. در این تحقیق با هدف توجه ویژه به عناصر انحصاری ایران و لزوم حفاظت ذخایر ژنتیکی، ضمن معرفی ویژگی‌های گیاه‌شناسی و مشخصات رویشگاه، جایگاه حفاظتی گونه *T. khuzestanica* براساس شاخص‌های اتحادیه جهانی حفاظت از طبیعت (IUCN) ارزیابی می‌شود. گونه انحصاری *T. khuzestanica* با جمعیت بسیار کوچکی، حدود ۱۰ پایه در رویشگاهی حدود ۵۰۰ مترمربع در منطقه مشاهده شد. به‌وضوح محدوده حضور (EOO) نقطه‌ای و منطبق بر سطح اشغال (AOO) آن بود. براساس معیارهای IUCN (۲۰۲۴) و شاخص‌های محدوده جغرافیایی (Geographic range)، گستره پراکنش بسیار محدود (Small population size) و جمعیت خیلی کوچک (Very small or restricted population) یا پراکنش محدود، این گونه با اطمینان کامل «در بحران انقراض» (CR (Critically Endangered) قرار می‌گیرد. قرق کامل رویشگاه و نگهداری بذر آن در بانک ژن ملی ایران دو توصیه اصلی برای حفظ و بقای این گونه است.

واژه‌های کلیدی: در بحران انقراض، انحصاری ایران، خوزستان، شیمبار، تیره مرکبان.

The conservation status of *Tricholepis khuzestanica* Parishani an endemic species of Iran

M.Dinarvand^{1*}, M. R. Parishani², Z. Jamzad³ and A. Jalili³

Abstract

Shimbar Protected Area, located in the southern Zagros Mountains of Iran, harbors remarkable habitat diversity resulting from the interaction of both biotic and abiotic factors. Variations in elevation, slope, and the presence of numerous rock crevices and other microhabitats have created favorable conditions for high plant species diversity and endemism. *Tricholepis khuzestanica* Parishani is an endemic species that was first described from this protected area and, to date, is known from only a single natural population in Khuzestan Province. Owing to its extremely restricted distribution, this species requires immediate conservation attention. The present study aimed to describe the botanical and habitat characteristics of *T. khuzestanica* and to evaluate its conservation status according to the criteria and categories of the International Union for Conservation of Nature (IUCN). Field surveys revealed that the species is represented by a single, small population comprising approximately 50 individuals occupying an area of about 500 m². The extent of occurrence (EOO) was equivalent to the Area of occupancy (AOO), reflecting its highly restricted geographical distribution. Based on the IUCN Red List Categories and Criteria (IUCN, 2024), considering its extremely limited geographic range, very small population size, and high vulnerability to habitat disturbance, *T. khuzestanica* is assigned to the Critically Endangered (CR) category. To ensure the long-term survival of this narrowly endemic species, strict protection of its natural habitat through complete exclusion of destructive human activities, together with ex situ conservation by collecting and preserving seeds in the Natural Resources Gene Bank of Iran, is strongly recommended. These complementary conservation measures will help safeguard the remaining genetic resources of this rare species and reduce its risk of extinction.

Keywords: Critically Endangered, Endemic of Iran, Khuzestan, Shimbar, Asteraceae..

*- نویسنده مسئول، دانشیار پژوهشی، بخش تحقیقات جنگل‌ها و مراتع، مرکز تحقیقات و آموزش کشاورزی و منابع طبیعی استان خوزستان، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، اهواز، ایران
۲- استادیار دانشگاه شهیدچمران اهواز، دانشکده علوم، گروه زیست‌شناسی، اهواز، ایران

۳- استاد پژوهش، مؤسسه تحقیقات جنگل‌ها و مراتع کشور، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، تهران، ایران. پست الکترونیک: m.dinarvand@areeo.ac.ir و mehri.dinarvand@gmail.com

1*- Corresponding author, Associate Prof., Forests and Rangelands Research Department, Khuzestan Agricultural and Natural Resources Research and Education Center, Agricultural Research Education and Extension Organization (AREEO), Ahvaz, Iran

2. Dept of Biology, Faculty of Science, Shahid Chamran Univ. of Ahvaz, Ahvaz, Iran

3. Prof., Research Institute of Forests and Rangelands, Agricultural Research Education and Extension Organization (AREEO), Tehran, Iran

● مقدمه

استان خوزستان با مساحتی معادل ۶/۵ میلیون هکتار در جنوب غرب ایران و در دو ناحیه ایران و تورانی و صحارا سندی واقع است. این استان به واسطه موقعیت جغرافیایی، اقلیمی، توپوگرافی و هیدرولوژی، از غنا و تنوع گونه‌ای به نسبت مناسبی برخوردار است و مطابق آخرین گزارش‌ها ۱۰۲۷ تاکسون گیاهی (۹۸۵ گونه) و ۱۰۱ گونه انحصاری ایران به صورت خودرو در استان خوزستان وجود دارد (دیناروند، ۱۳۹۹؛ دیناروند و جم‌زاد، ۱۳۹۴؛ Dinarvand & Jamzad, 2020). سیمای طبیعی و منابع خدادادی در سراسر استان خوزستان، به دلیل عوامل منفی و تأثیرگذار و تخریب‌های ناشی از فعالیت‌های انسانی مانند چرای دام، تأمین سوخت و فعالیت‌های مربوط به ساخت‌وساز انواع سدها و عدم استفاده اصولی از منابع آبی و البته عوامل طبیعی مانند خشک‌سالی‌ها، افزایش دما و تغییرات اقلیمی، با تغییرات شدید روبه‌رو بوده و نیز با کاهش پوشش گیاهی سبب گسترش روزافزون مناطق بیابانی شده است (دیناروند و همکاران ۱۳۹۵). گیاهان یکی از ذخایر ارزشمند ژنتیکی جهان

محسوب می‌شوند. پیش‌بینی می‌شود که بیش از ۱۵ تا ۴۰ درصد گونه‌های زنده کنونی در سال ۲۰۵۰ منقرض خواهند شد (توحیدفر و حاجی‌برات، ۱۳۹۵). در حال حاضر تنوع زیستی موج جدیدی از انقراض جمعی را در سطح جهانی به دلیل فعالیت‌های انسانی پشت سر می‌گذارد. در ایران نیز نزدیک به ۳۰ درصد گونه‌های گیاهی تک‌لپه‌ای در کشور مانند تیره‌های لاله، زنبق و ارکیده در وضعیت بحرانی یا در معرض انقراض قرار دارند، یا آسیب‌پذیر هستند (غفاری، ۱۳۹۶). از آنجایی که گونه‌های انحصاری از جمله

مهم‌ترین عناصر گیاهی هر رویشگاهی محسوب می‌شوند، این دسته از گیاهان اغلب به دلیل تفاوت‌های ژنتیکی، سازگاری با شرایط محیطی و نوآوری‌های حاصل گونه‌زایی، دربرگیرنده اطلاعات ارزشمندی هستند. بی‌توجهی به ارزش‌های زیستی و نیازهای حفاظتی این گونه‌ها، پیامدهای بوم‌شناختی و زیستی جبران‌ناپذیری را در فلور آن سرزمین و نیز در ابعاد جهانی به همراه خواهد داشت. بنابراین، حفاظت از این گونه‌ها بسیار ضروری است، به همین علت شناسایی وضعیت فعلی آن‌ها با هدف ارزش‌گذاری حفاظتی و تکمیل اطلاعات زیربنایی برای مدیریت حفاظت از این عناصر بسیار مفید خواهد بود. فهرست گونه‌های قرمز و بحرانی براساس معیارهای اتحادیه جهانی حفاظت از طبیعت In-ternational Union for Conservation of Nature (IUCN) مطالعه، بررسی و منتشر شده است (IUCN, 2017). در رابطه با تعیین

جایگاه حفاظتی گونه‌های انحصاری ایران، این دسته از گیاهان در استان خوزستان شناسایی و معرفی شد (دیناروند و همکاران، ۱۴۰۰). در سال‌های اخیر برای آشنایی بهتر، حفاظت و مدیریت گونه‌های تحت تهدیدهای مختلف شرح مبسوط تعدادی از گونه‌های انحصاری و کمیاب مانند گون (*Astragalus gypsocola*)، کلماتیس (*Clematis khuzestanica*)، پیچک (*Convolvulus koieanus*)، عروس سنگ (*Dionysia khuzistanica*)، گاوزبان خوزستانی (*Echium khuzistanicum*) و مهرگیاه (*Mandragora autumnalis*) در قالب گزارش‌های تک‌گونه‌ای تهیه و منتشر شد (دیناروند و حمزه، ۱۳۹۶؛ دیناروند و همکاران، ۱۳۹۸؛ دیناروند و همکاران، ۱۳۹۹؛ دیناروند و همکاران، ۱۴۰۰؛ دیناروند و همکاران، الف و ب ۱۴۰۲؛ دیناروند و همکاران، ۱۴۰۴). در این پژوهش گونه انحصاری *Tricholepis khuzestani*-ca معرفی می‌شود. این گونه متعلق به تیره مرکبان (*Asteraceae*) و قبیله *Cardueae* است. جنس *Tricholepis* DC. با ۲۰ گونه گیاهی در افغانستان، پاکستان، نپال، میانمار، هند و ایران پراکنش دارد (Sanna & Garcia-Jacas 2007; Parishani & Negaresh, 2018). در فلورا ایرانیکا از این جنس شش گونه برای فلات ایران معرفی شده (Rechinger, 1980) که البته فقط گونه

T. edmondsonii Rech.f. از استان کرمان در ایران نام برده شده است (مظفریان و همکاران، ۱۳۹۷). گونه *T. khuzestanica* در استان فقط یک رویشگاه دارد. در این تحقیق با هدف توجه ویژه به عناصر انحصاری ایران و لزوم حفاظت ذخایر ژنتیکی، ضمن معرفی ویژگی‌های گیاه‌شناسی و مشخصات رویشگاه، جایگاه حفاظتی گونه *T. khuzestanica* براساس شاخص‌های بین‌المللی IUCN ارزیابی می‌شود.

● روش تحقیق

براساس روش تحقیق طرح تحقیقاتی ملی تعیین جایگاه حفاظتی گیاهان ایران (جم‌زاد و جلیلی، ۱۳۹۵) و دستورالعمل اتحادیه جهانی IUCN و سه معیار مربوط به محدوده حضور، سطح تحت اشغال و اندازه جمعیت‌ها (IUCN, 2024) جایگاه گونه *T. khuzestanica* بررسی شد. نقاط پراکنش جمعیت با دستگاه GPS مشخص شد. ویژگی‌های اکولوژیکی محل از جمله وضعیت عمومی بستر زمین، شیب، گونه‌های همراه و عوامل تهدیدکننده گونه با پیمایش و بازدیدهای میدانی یادداشت‌برداری شد.

● ویژگی‌های گیاه‌شناسی

Tricholepis khuzestanica Parishani

گیاهی بوته‌ای، ساقه چوبی، با انشعابات متعدد، به ارتفاع ۳۰ تا ۵۰

استان

خوزستان با

مساحتی معادل ۶/۵

میلیون هکتار در جنوب غرب

ایران و در دو ناحیه ایران و تورانی و

صحارا سندی واقع است. این استان به واسطه

موقعیت جغرافیایی، اقلیمی، توپوگرافی و هیدرولوژی،

از غنا و تنوع گونه‌ای به نسبت مناسبی برخوردار است و

مطابق آخرین گزارش‌ها ۱۰۲۷ تاکسون گیاهی

(۹۸۵ گونه) و ۱۰۱ گونه انحصاری ایران

به صورت خودرو در استان

خوزستان وجود دارد.

با کرک‌های بلند متراکم در سطح رویی، کاهک‌ها سبزرنگ. گل‌ها دو جنسی، لوله‌ای، با ۵ لوب مشخص در رأس، به طول ۲۴ تا ۲۶ میلی‌متر، صورتی. پرچم به طول ۱۶ تا ۱۷ میلی‌متر، با میله کرک‌دار. خامه به طول ۲۷ میلی‌متر و با کرک‌های بلند، کلاله دو لویی. فندقه‌ها واژهرمی، به طول ۴ تا ۶ و پهنای ۱ تا ۱/۵ میلی‌متر، قهوه‌ای تیره، با جقه‌ای بلندتر از فندقه و به طول ۵ تا ۲۰ میلی‌متر در رأس (Parishani & Negaresh, 2018) (شکل‌های ۱ و ۲).

سانتی‌متر، اغلب با برگ‌های سال قبل در پایین ساقه، کرک‌دار. برگ ساده، ضخیم و گوشتی، تخم‌مرغی تا بیضی، به طول ۲۰ تا ۷۰ و پهنای ۱۰ تا ۵۰ میلی‌متر، در حاشیه با دندان‌های مشخص، با کرک‌هایی روی رگبرگ‌ها، دمیرگ به طول ۱۰ میلی‌متر، با کرک متراکم. کپه‌ها منفرد، در انتهای ساقه‌ها، با پایه‌ای به طول ۲ سانتی‌متر، گل‌ها همه لوله‌ای. گریبان تخم‌مرغی کشیده تا استکانی در مرحله بذردهی، به طول ۲۵ تا ۳۵ و پهنای ۳۰ تا ۴۵ میلی‌متر، برگه‌ها ۱۱ تا ۱۴ ردیفی، کاملاً هم‌پوشان،

شکل ۱- گونه *Tricholepis khuzestanica* در منطقه شیمبار (عکس از: پریشانی)

شکل ۲- نمای نزدیک از گل‌ها و گل‌آذین گونه *T. khuzestanica* در طبیعت (عکس از: پریشانی)

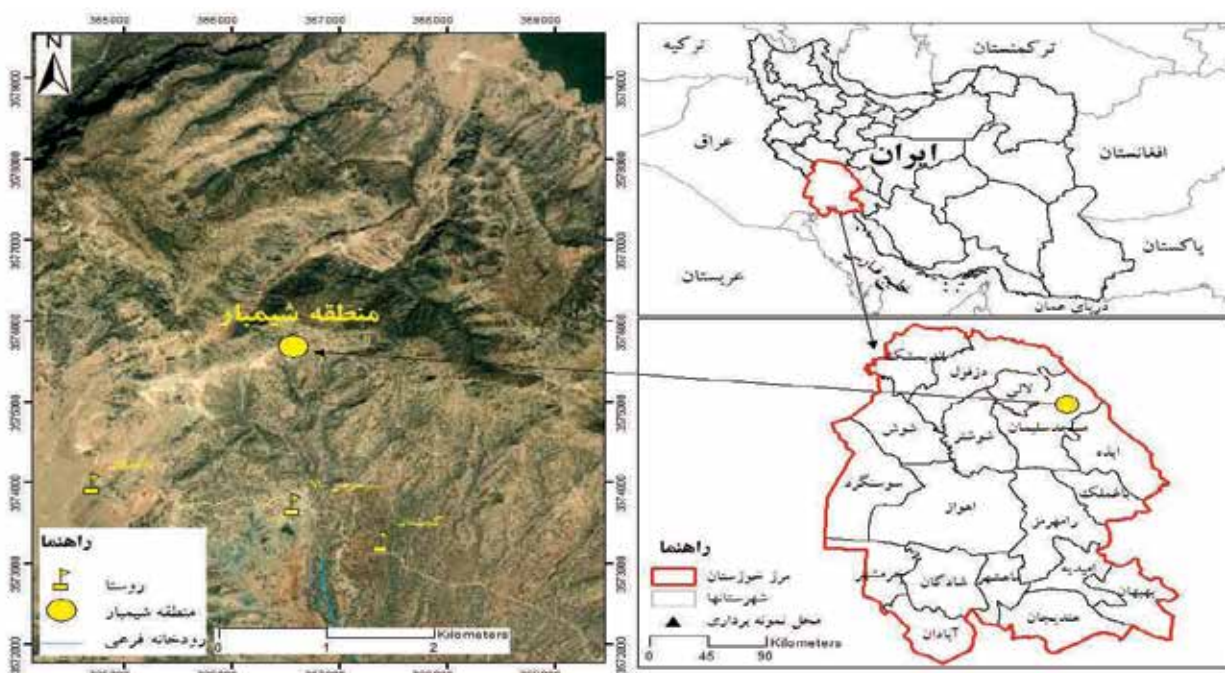
• پراکندگی جغرافیایی

جمع‌آوری و به دنیای گیاه‌شناسی معرفی شد. شیمبار دره‌ای پرآب بین کوه‌های کتک، لدر، کینو و لیله با پوشش انبوهی از درختان و درختچه‌های آب‌دوست مانند پده، جاز، انگور بومی و گز است. این منطقه در ناحیه ایران و تورانی و حد پایینی ارتفاعات زاگرس قرار دارد (شکل‌های ۳ و ۴).

گونه *T. khuzestanica* در سال ۱۳۹۸ توسط پریشانی و نگارش برای اولین بار از استان خوزستان، منطقه حفاظت‌شده شیمبار واقع در شهرستان اندیکا (قلعه‌خواجه)، ۷۰ کیلومتری شمال غرب مسجدسلیمان و جاده مشرف به شهرکرد

شکل ۳- نمایی طبیعی از منطقه حفاظت‌شده شیمبار (عکس از: دیناروند)

شکل ۴- موقعیت دو جمعیت رویشی گونه *T. khuzestanica* در ایران و استان

• ویژگی‌های بوم‌شناختی و پوشش گیاهی رویشگاه گونه

T. khuzestanica

منطقه حفاظت‌شده شیمبار واقع در زاگرس جنوبی به دلیل وجود عوامل زنده و غیرزنده، از تنوع زیستگاهی بالایی برخوردار است. تغییرات ارتفاعی، جهت و درصد شیب‌های مختلف و خردزیستگاه‌های موجود در شکاف صخره‌ها موجب تنوع گونه‌ای چشمگیری در منطقه شده است (دیناروند، ۱۳۹۶). سیمای عمومی منطقه شامل سه رویشگاه شاخص جنگل (درخت‌زار) بلوط، مرتع با پوششی از گونه‌های علفی و تالاب با پوشش انبوهی از گیاهان آب‌دوست است (دیناروند و همکاران، ۱۳۹۴). این منطقه با توجه به وضعیت آب‌وهوایی، توپوگرافی، وجود یخچال‌های دائمی، تالابی زیبا، گونه‌های گیاهی خاصی همچون انگور خودرو، زیستگاه‌های متنوع مانند درخت‌زار بلوط، مراتع ییلاقی، بیشه‌های مردابی و مرغزارها با گیاهان نپسند و پیشینه تاریخی و فرهنگی اهمیت ویژه‌ای دارد (دیناروند و همکاران، ۱۳۹۶). تغییرات ارتفاعی منطقه بین ۴۰۰ تا ۳۴۰۰ بوده و این گونه در ارتفاع ۱۴۱۵ متر از سطح دریا دیده شده است. اقلیم منطقه نیمه‌خشک، میانگین حداکثر دما ۳۴ درجه سانتی‌گراد در ماه تیر و میانگین حداقل دما ۶ درجه سانتی‌گراد در دی است. متوسط بارندگی سالانه ۴۰۰ میلی‌متر به صورت باران و تگرگ و در ارتفاعات مشرف به منطقه از نوع برف و حضور یخچال‌های دائمی است (دیناروند و همکاران، ۱۳۹۵). تحقیقات سال‌های اخیر نشان داد، تعداد ۲۵ گونه انحصاری در این منطقه وجود دارد (دیناروند و همکاران، ۱۳۹۶). گونه *T. khuzestanica* گیاهی نادر و انحصاری ایران است. این گیاه صخره‌زی است و روی دیواره‌های سنگی منطقه با شیب تند بیش از ۵۰ درصد مستقر می‌شود (شکل ۵).

از جمله گونه‌های گیاهی که به طور دقیق در کنار آن روی صخره‌ها دیده می‌شود می‌توان به گونه های زیر اشاره کرد:

Capparis parviflora Boiss., *Centaurea luristanica* Rech.f., *Hyoscyamus tenuicaulis* Schönb.-Tem *Onosma rostellatum* Lehm., *Postia puberula* Boiss. & Hausskn., *Tricholaena teneriffae* (L.f.) Link

• جایگاه حفاظتی گونه ***Tricolepis khuzestanica***

مشاهده‌های میدانی نشان داد، این گونه فقط در یک رویشگاه با موقعیت $32^{\circ}18'36.80''$ N و $49^{\circ}34'58.09''$ E در استان خوزستان حضور دارد و انحصاری ایران است. گونه انحصاری *T. khuzestanica* جمعیت بسیار کوچکی با حدود ۱۰ پایه در رویشگاه مشاهده شد. این رویشگاه حدود ۵۰۰ مترمربع مساحت داشت و به‌وضوح محدوده حضور (EOO) نقطه‌ای و منطبق بر سطح اشغال (AOO) آن بود. براساس معیارهای IUCN (۲۰۲۴)، و شاخص‌های محدوده جغرافیایی (Geographic range)، گستره پراکنش بسیار محدود (Small population size) و جمعیت خیلی کوچک (Very small or restricted population) یا پراکنش محدود، این گونه با اطمینان کامل «در بحران انقراض» (CR (Critically Endangered قرار می‌گیرد. گونه‌های در بحران انقراض شامل گونه‌هایی است که خطر نابودی و انقراض آن‌ها در طبیعت فوق‌العاده زیاد است. طی مدت چند سال اخیر در نقاط دیگر استان، یا کشور از این گونه گزارشی نشده است و از سوی دیگر این مناطق تحت عوامل عدیده تخریبی طبیعی و انسان‌ساز قرار دارد. بنابراین، لازم است مورد توجه خاص حفاظتی قرار گیرد.

شکل ۵- استقرار گونه روی شیب‌های تند صخره‌ای (عکس از: پریشانی)

● عوامل تهدیدکننده و لزوم حفاظت از گونه

Tricolepis khuzestanica

گونه *T. khuzestanica* با جمعیتی حدود ۱۰ پایه در زیستگاهی بسیار محدود و خاص، شیب‌های تند و صخره‌های حاشیه جاده حضور دارد. این شرایط باعث می‌شود، گونه با تهدیدهای متعددی مواجه شود. نخستین تهدید مربوط به محدودیت زیستگاه و شکنندگی بوم‌سازگان صخره‌ای است، فرسایش و ناپایداری بستر و ریزش سنگ‌ها می‌تواند به حذف گونه منجر شود. از سوی دیگر جمعیت کوچک و تعداد محدود پایه سبب کاهش توان بازایی طبیعی می‌شود، به عبارت بهتر تنوع ژنتیکی کاهش می‌یابد و توان سازگاری با شرایط محیطی کم می‌شود. مورد قابل توجه دیگر حضور این گونه روی صخره‌های حاشیه جاده است که به طور مستقیم و غیرمستقیم سبب فشارهای انسانی بر گونه می‌شود. احتمال تعریض جاده، عملیات عمرانی، گردوغبار و آلودگی‌های شیمیایی ناشی از دود وسایل نقلیه، می‌تواند اثر مخربی بر گونه *T. khuzestanica* داشته باشد. مشاهده‌های میدانی و گزارش‌های اخیر از منطقه نشان داد، رویشگاه این گونه وضع نامناسبی دارد. علاوه بر چرای مفرط دام به خصوص بز که به راحتی و به تندی روی صخره‌های شیب‌دار حرکت می‌کند، آتش‌سوزی‌های متعدد فصلی در منطقه شیمبار، تغییر کاربری و ساخت‌وسازهای حاشیه جاده‌ای، احداث تفرج‌گاه‌ها و دکه‌های حاشیه جاده‌ای، سبب تهدید جدی این گونه گیاهی می‌شود. بنابراین نیازمند توجه و حفاظت ویژه‌ای است و ضرورت دارد که به عنوان یک ذخیره‌گاه ژنتیکی طبیعی مورد توجه خاص قرار گیرد و توسط سازمان منابع طبیعی و آبخیزداری و ادارات کل محیط زیست به عنوان رویشگاه حفاظت شده اعلام و به طور کامل قرق شود تا از انقراض آن جلوگیری شود. انجام حفاظت خارج از رویشگاه از طریق حفاظت از بذر در بانک ژن منابع طبیعی ایران و کاشت آن در باغ‌های گیاه‌شناسی با ایجاد ژرم پلاسمی از این گونه نیز به حفظ و بقای آن کمک شایانی می‌کند. این گیاه با بذر فندقه جقه دار تکثیر می‌یابد، بنابراین در صورت قرق و محافظت می‌توان به توسعه این گونه در منطقه کمک کرد.

● منابع

توحیدفر، م. و حاجی‌برات، ز.، ۱۳۹۵. نجات گونه‌های گیاهی در حال انقراض با استفاده از تاریخته. ایمنی زیستی، ۴(۹): ۲۳-۳۱.
دیناروند، م. و جم‌زاد، ز.، ۱۳۹۴. گزارش نهایی طرح شناسایی نمونه‌های گیاهی هرباریوم استان خوزستان. مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور، ۲۱۸ صفحه.
دیناروند، م.، ح. اجتهادی، م. جنگجو و اندرزیان، ب.، ۱۳۹۴. معرفی فلور، شکل زیستی و پراکنش جغرافیایی گیاهان منطقه حفاظت شده شیمبار (استان خوزستان). زیست‌شناسی گیاهی ایران، ۲۳ (۷): ۱-۱۴.
دیناروند، م.، اجتهادی، ح.، فرزام، م. و اندرزیان، ب.، ۱۳۹۵. بررسی اثر عوامل محیطی بر تنوع زیستی و مدل‌سازی تأثیر تغییر اقلیم بر برخی گونه‌های گیاهی منطقه شیمبار (استان خوزستان). رساله دکتری، دانشکده علوم، دانشگاه فردوسی مشهد.
دیناروند، م. و حمزه، ب.، ۱۳۹۵. گزارش نهایی جمع‌آوری و شناسایی بذور گیاهان بومی استان خوزستان و نگهداری آن‌ها در بانک ژن مؤسسه (فاز اول): گیاهان

انحصاری و نادر). مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور، ۱۱۵ صفحه.
دیناروند، م. و حمزه، ب.، ۱۳۹۶. جایگاه حفاظتی گاوزبان خوزستانی. طبیعت ایران، ۲(۲): ۱۰۳-۱۰۰. DOI: 10.22092/IRN.2017.111432
دیناروند، م.، جم‌زاد، ز.، جلیلی، ع. و حسن‌زاده، م.، ۱۳۹۸. جایگاه حفاظتی گونه انحصاری *Astragalus gypsocola* در ایران. طبیعت ایران، ۵(۴): ۹۱-۸۷. DOI: 10.22092/IRN.2019.120517
دیناروند، م.، جم‌زاد، ز.، جلیلی، ع. و یثربی، ب.، ۱۳۹۹. جایگاه حفاظتی گونه انحصاری *Dionysia khuzistanica* در ایران. طبیعت ایران، ۱۱(۵): ۱۰۳-۹۷. DOI: 10.22092/IRN.2021.121274
دیناروند، م.، جم‌زاد، ز.، جلیلی، ع. و یثربی، ب. و مهرنیا، م.، ۱۴۰۰. جایگاه حفاظتی گونه انحصاری پیچک (*Convolvulus koieanus* Bornm.) (Convolvulaceae). طبیعت ایران، ۱۶(۴): ۱۶۵-۱۷۰. DOI: 10.22092/IRN.2021.355167.1375
دیناروند، م.، جم‌زاد، ز.، جلیلی، ع. و یثربی، ب. و هویزه، ح.، ۱۴۰۲. الف. جایگاه حفاظتی گونه مهر گیاه *Mandragora autumnalis* در ایران. طبیعت ایران، ۱۸(۱): ۱۵۴-۱۴۵. DOI: 10.22092/IRN.2023.361511.1503
دیناروند، م.، جم‌زاد، ز.، جلیلی، ع. و یثربی، ب.، ۱۴۰۲. ب. جایگاه حفاظتی *Cyclotrichium depauperatum*، گونه انحصاری ایران. طبیعت ایران، ۲۰(۲): ۱۲۴-۱۱۹. DOI: 10.22092/IRN.2023.361523.1504
دیناروند، م.، جم‌زاد، ز.، جلیلی، ع.، ۱۴۰۴. جایگاه حفاظتی *Clematis khuzestanica*، گونه انحصاری ایران. طبیعت ایران، ۱۰(۳): ۹۳-۹۹. DOI: 10.22092/IRN.2025.366636.1599
دیناروند، م.، ۱۳۹۶. تالاب کوهستانی شیمبار در خوزستان. طبیعت ایران، ۲(۵): ۸۹-۸۰. DOI: 10.22092/IRN.2017.113626
دیناروند، م.، ۱۳۹۹. فلور استان خوزستان. مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور، ۸۰۹ صفحه.
دیناروند، م.، جلیلی، ع. و جم‌زاد، ز.، ۱۴۰۰. گزارش نهایی پروژه "تعیین جایگاه حفاظتی گیاهان و اکوسیستم‌های ایران- مناطق شمالی استان خوزستان". مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور، ۱۶۴ صفحه.
مظفریان، و.، قهرمانی نژاد، ف.، نریمسا، س.، جعفری، ع.، کاظم‌پور اوصالو، ش.، لطفی، ا. و اسدی، م.، ۱۳۹۷. فلور ایران، شماره ۱۴۴: تیره کاسنی (Asteraceae). مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور، ۱۰۲۶ صفحه.
غفاری، ت.، ۱۳۹۶. طبیعت‌گردی و تأثیر آن بر گونه‌های در خطر انقراض گیاهی. بوم‌کره، ۱۱(۱): ۳-۱.

Rechinger, K. H., 1980. Tricholepis. – In: Rechinger, K. H. (ed.), Flora Iranica. Vol. 139b. Akad. Druck- und Verlagsanstalt, pp. 303–308.
Susanna, A. and Garcia-Jacas, N., 2007. Tribe Cardueae. – In: Kadereit, J. W. and Jeffrey, C. (eds), The families and genera of vascular plants. Vol. 8. Springer, pp. 123–146.
Dinarvand, M. & Jamzad, Z., 2020: Plant diversity of Khuzestan and dust sources in the southwest of Iran, with a checklist of vascular plants. Phytotaxa 434(3), 219–254. DOI: 10.11646/phytotaxa.434.3.3
IUCN, 2024. Guidelines for using the IUCN red list categories and criteria ver. 13. Prepared by the standards and petitions subcommittee, 122pp.
IUCN, 2017. Guidelines for using the IUCN red list categories and criteria ver. 13. Prepared by the standards and petitions subcommittee, 108pp.
Parishani, M. R. and Negaresh, K., 2018. Tricholepis khuzestanica sp. nov. (Asteraceae, Cardueae–Centaureinae) from Iran. Nordic Journal of Botany, 2018: e02069: 1-6. DOI: doi.org/10.1111/njb.02069